

Veselin Vukotić

### *Kako izbjeći kolektivnu iluziju lakih rešenja u periodu tranzicije*

#### **Prethodna napomena i cilj osvrta**

Veliko uvažavanje prema radu i rezultatima Radojke Nikolić, novinara »Politike«, stvorilo je kod mene obavezu da odgovorim njenom pozivu da dam osvrt na rezultate istraživanja na temu: »Socijalna karta Srbije i korupcija«. Nekoliko nalaza istraživanja a koji su se odnosili na viđenje perspektive od strane ispitanika, bili su dodatni motiv da napišem ovaj osvrt. Zapravo, ovi nalazi su dodatno empirijski potvrdili neke moje stavove o tranziciji i pružili mogućnost za jednu slobodniju problematizaciju nekoliko aspekata tranzicije.

Cilj ovog osvrta je upravo problematizacija nekih aspekata tranzicije! Sama problematizacija i način na koji se to čini izražavaju i moje stavove, dileme i pitanja koja se odnose na tranziciju. Nalazi istraživanja, koliko god nisu dovoljni za neke generalne sinteze o tranziciji, jesu indikativni i za mene inspirativni da se skrene pažnja na neke predrasude (po mojem mišljenju) u javnom mnjenju i dijelu stručne javnosti (koji čine eksperti za populizam). Isto tako to je i prilika da se sa ljudima od struke, koji znanje shvataju u Sokratovom smislu da ono samo povećava naše neznanje (»znam što ne znam«), povede rasprava koja kroz trenje ideja uvećava naše razumijevanje tranzicije.

U osvrtu ukazujem na težinu posledica nekih nalaza ovog istraživanja po dalji tok i stvarno sprovođenje reformi u nas. To je sistematizovano u sledećim blokovima:

1. Normativno (zašto je većina na normativnom nivou za reforme a na praktičnom taj broj je ispod kritične mase).
2. Politička nestabilnost ili demokratizacija politike (da li je tačna teza da je politička nestabilnost »kriva« za sve)
3. Interesne grupe i reforma (odnosno da li je u nas još uvijek uspjeh grijeh)
4. Preduzetništvo i preduzetničke promjene (da li je moguća tranzicija ako imamo negativan stav prema preduzetništvu)
5. Geografski položaj, kulturne promjene i reforme (da li je tradicija i kultura koja je vjekovima stvarana na Balkanu, irelevantna za reforme)

Na kraju dajem poruku osvrta u vidu pitanja: da li smo spremni da prihvatimo kulturu i sistem vrijednosti kapitalizma?

## 1. Normativno i stvarno

Kao što i ova anketa pokazuje, ljudi se izjašnjavaju za reforme (oko 60% ispitanika u njima vidi bolju budućnost). Istovremeno, svega 31,9% podržava postojeće reforme. Otkud ova diskrepanca?

Vrlo teško je odgovoriti, tim prije što anketa ni direktno ni indirektno ne daje odgovor na ovo pitanje.

Ja bih, u cilju markiranja ovog problema, istakao u vezi sa tim pitanjem dva momenta: prvo, još uvijek naglašen ideološki stav prema reformi, i drugo, opasnosti od zakasnele tranzicije u Srbiji i u Crnoj Gori.

Riješ reforma je vrlo frekventna. Ipak, njeno značenje se različito doživljava, i po mom mišljenju je pod inercijom ideološkog, skoro mitskog shvatanja. Tu ideološku notu ja vidim u tome da ljudi više misle na rezultate reformi, nego na napore koje treba uložiti da bi se ti rezultati postigli. Više reformu shvatamo kao obećanje, obećani put da se riješi situacija u kojoj smo, nego što shvatamo sve rizike koje reformska orijentacija nosi sa sobom. Nekako kao da se reforma shvata kao jednokratni čin, posle čije izvedbe odmah nam postaje bolje. Rijetko se na reformu gleda kao na proces, kao na skup procesa koji se moraju sinhronizovano sprovesti, koji traže vrijeme i velike napore.

Kao da se u podsvjesti zadržalo shvatanje reforme kao sanacije. To znači, neko treba da inventariše sve naše probleme, uložiti novac i riješi probleme, a da sve ostane po starom ili sa kozmetičkim prepravkama. Naslage tradicije kolektivnog društva kao i samoupravljanja često se opiru suštini reformskih procesa.

Između te nade i onoga što treba uraditi da bi se ta nada ostvarila stvara se mentalni gep. Tim gepom objašnjavam probleme implementacije npr. reformskih zakona. Odnosno, problem implementacije donesenih zakona postaje sve izraženiji, najčešće iz naše mentalne nesprijetnosti da prihvatimo konsekvence njihove primjene.

Zakasnela tranzicija (skoro decenijsko zaostajanje u odnosu na zemlje u tranziciji iz Centralne i Istočne Evrope) u Srbiji i Crnoj Gori sve više pomjera sliku sa budućnosti (reforme) na prošlost («stara dobra vremena»). Zapravo, stalno očekivanje od reformi i njihovi skromni rezultati uticali su da se strpljenje topi, da se ljudi više prisjećaju onoga što je bilo (sa sjetnom tugom) i sa nevjericom gledaju u budućnost. Taj izgubljeni korak u tranziciji proizvodiće u budućnosti još veće probleme. Ali je neosporno da već sada se postavlja pitanje da li je prednost koju smo kao bivša socijalistička zemlja imali u odnosu na druge socijalističke

zemlje (više slobode, više tržišnosti u ekonomiji, veća otvorenost,...) i činjenica da smo među prvima krenuli u reforme (Markovićeve reforme iz 1989. godine), sada prednost ili ograničenje reformi? Da li sjećanje na to vrijeme stvara nerealne zahtjeve prema reformi? Da li to sjećanje proizvodi potrebu da se prošlost na isti ili sličan način pretvori u stvarnost?

A da li je to u praksi moguće?

Da li je moguće imati sigurno zaposlenje? Da li je dobijanje stana koji vrijedi desetine hiljada EURA normalna stvar? Da li plata može biti zagarantovana? Da li je moguće zadržati sistem vrijednosti iz samoupravljanja? Da li je moguće socijalistički kapitalizam? Ako hoćemo reformu, onda je slika drugačija! Ništa od ovoga nije moguće! Pa kakav svijet mi gradimo? Zar država nije obavezna da mi sve obezbijedi? Zar preduzeće može da bankrotira? Zar radnici u bankama mogu ostati bez posla? Zar radno mjesto državnih službenika može biti ugroženo? Kako to da sve mora biti javno i transparentno? Kako da stranci mogu imati ista prava u ekonomiji kao ja?

Zaista, u glavi običnog čovjeka se stvara košmar! Zato realna slika koju stvara sprovođenje reforme nikada ne može biti onako ružičasta kao što je željena slika koja se formira na bazi očekivanja od reforme! Stepenn razočarenja postoji!

U osnovi reforma treba da znaši da štava zajednica, svi ljudi, mnogo više rade! Produktivnije rade! Da sve više brinu o sebi! Da više očekuju od sebe i svoje inicijative, nego od nekog apstraktnog kolektiva!

Jedan prijatelj iz Slovenije, koji je ranije bio u državnom aparatu a sada je u klasi novih preduzetnika, mi je rekao: »Kako god, tranzicija mi je uzela lijep i lagodan život! Ako ne »uskočiš« u tranziciju, ostaješ po strani i gubiš. Ako uskočiš, moraš da radiš od zraka do mraka, da bi opstao,... Prošlo je ono sjajno vrijeme kada se i bez mnogo rada lijepo i slobodno živjelo!«

Po svemu sudeći, ni mi kao društvo nemamo izbora!

Zakasnela tranzicija je stanje u kome se nalazi naša zemlja. To je stanje kada postajemo svjesni da zemlje koje su nekada bile iza nas sada su uhvatile korak i već se približavaju Evropi. Svjesnost tog zaostajanja može da prouzrokuje pesimizam, strah od reformi. A objektivno, to dovodi do većih transakcionih troškova. Možda je i to jedan od rizika! Zato su ljudi na verbalnom nivou za reforme a na praktičnom su protiv ili uzdržani. Obični ljudi ne mogu da čekaju,.. Obični ljudi kao što je poznato, teže da stvari prosuđuju iz perspektive svog trenutnog položaja, a ne sa stanovišta (svojih a kamoli državnih) dugoročnih interesa, i to utoliko više što su manje obrazovani, a upravo su takvi oni od kojih

se očekuje da se privremeno žrtvuju radi budućeg opšteg i vlastitog dobra.... Zato nije čudo da ljudi gube entuzijazam i da se sve više sjećaju prošlosti.« (Mladen Lazić, 2000, str. 7).

Jedna od posledica zakasnele tranzicije jeste i »sistemski vakuum«. Pod tim poratumijevam stanje u kome se privredom ne upravlja niti na bazi plana niti na bazi tržišta. Još uvijek smo u »hibridnom sistemu«. To je sistem u kome se loše upravlja – menadžeriše tranzicijom! Sistem u kome političke partije (ne čak ni država) imaju najsnažniju ulogu na dešavanja u ekonomiji. »Glavni odbori« postaju mjesta koncentracije vlasti, ne samo političke već i ekonomske.

»Sistemski vakuum« otežava strukturno prilagođavanje privrede, razvoj preduzetništva, stranih investicija. Istovremeno, povećava korupciju.

Upravo, na praktičnom nivou provođenja reformi »sistemski vakuum« proizvodi niz devijacija, koje ljude takođe odbijaju od praktičnog sprovođenja reformi.

## **2. Politička nestabilnost i demokratizacija politike**

Bitan uslov prosperiteta prema većini ispitanika jeste veća politička stabilnost u zemlji. Pri tome se treba imati u vidu da je istraživanje sprovedeno u martu ove godine! Ovo je važno naglasiti iz razloga što su u tom vremenu riješeni ili se naslućivalo rešenje mega-političkih problema na ovom području (odnosi unutar SRJ, pitanje Kosova, pitanje Makedonije) te da je svima postalo jasno da je ovo područje ušlo pod kišobran i kontrolu međunarodne zajednice te da su za duži vremenski period izbjegnuti ratni sukobi, te da će dalji politički tokovi biti kontrolisani.

Da li se politički faktor odnosno politička nestabilnost u nas naglašava više nego što je to realno potrebno? Da li je to možda više izgovor, traženje alibija za skromne rezultate i težak život, bježanje od realnih problema u ekonomiji, politici, tradiciji? Kako se tumači ovakav stav u svijetlu mišljenja stranih investitora da je na prvom mjestu faktora za ulaganje u jednu zemlju sistemski rizik (institucije, zakoni, sudovi) a ne politički rizik? Kako se ovo mišljenje o političkoj nestabilnosti uklapa u situaciju Italije, gdje se promjena Vlade (izraz političke nestabilnosti) vrši veoma često, ali ekonomija ide naprijed?

U svijetlu gore navedenih pitanja ja sam mišljenja da mi miješamo dvije stvari:

1. Političku nestabilnost
2. Ulogu politike u ekonomiji i našem svakodnevnom životu.

Za mene je ova distinkcija između (1) i (2) metodološki važna, jer pokušavam da nađem tačku izlaska iz začaranog kruga mišljenja. Pod političkom nestabilnošću ja podrazumijevam politički rizik za biznis, za preduzetnike, za investitore – domaće i strane, koji može doprinijeti gubitku kapitala i uloženi investicija iz političkih razloga. Prije svega ja mislim da je to rizik od ratnog konflikta i nacionalizacije! Te dvije posledice političke nestabilnosti su u ovom trenutku malo vjerovatne u Srbiji i Crnoj Gori. Ako ne iz drugih razloga, a ono barem iz razloga velike ekonomske zavisnosti od međunarodne zajednice (donacije, pomoć, investicije). Bilo koja politička opcija u Srbiji ili u Crnoj Gori nema ekonomske moći (bez strane pomoći) da otvori ratni konflikt ili izvrši nacionalizaciju – jer to košta!

Naš problem je u sferi uloge politike u ekonomiji i našem svakodnevnom životu! Odnosno, to je pitanje demokratizacije! Ja insistiram na metodološkom razdvajanju političke nestabilnosti i demokratije! Ovo razumijevanje je važno sa aspekta definisanja problema i traženja rešenja iako je sa stanovišta praktičnih posledica to razlikovanje veoma teško izvršiti. Na taj način se može izbiti iz ruku argument političara koji kažu u nas vlada demokratija ali još uvijek imamo političku nestabilnost.

Zastupam mišljenje da demokratska praksa i demokratska organizacija pokazuju mnogostruki uticaj na ekonomsku aktivnost, i shodno tome na ekonomski rast. Tri su razloga za to:

1. Demokratija stvara slobodu da se uđe u biznis. Slobodan ulaz u biznis i izlaz iz njega pokazuju da postoji mehanizam koji privlači preduzetnike u bilo koji sektor ekonomije ili koji ih udaljava od toga. Sloboda bavljenja biznisom – kupiti i prodati, proizvoditi i biti konkurentan, akumulirati i investirati – je pokretačka snaga ekonomije. To je ključna snaga za preobražaj zemalja kao što je naša.
2. Demokratija obezbjeđuje osnovu za efikasnu makroekonomsku politiku. Odnosno, makroekonomske politike (fiskalna, monetarna, politika cijena) su veza između političkog tržišta (izbori, kroz glasanje) i ekonomskog tržišta (izbor kroz kupovinu proizvoda), odnosno između uloge koju svaki od nas ima kao birač (na političkom tržištu) i kao potrošač (na tržištu roba i usluga). Otkud strah od povećanja poreza? Od nedovoljne demokratske kontrole vlade! Umjeto da kriterijum izbora vlade bude npr. visina poreza, to je kod nas još uvijek njeno zalaganje za neki od nacionalnih ili kolektivnih ciljeva!
3. Demokratija povećava sposobnost ekonomije da se odupre politici; odnosno da se prilikom donošenja ekonomskih odluka minimizira uticaj neekonomskih (posebno političkih) faktora. To npr. podrazumijeva da umjesto partijske državne birokratije imamo profesionalnu birokratiju. Zar u nas nije slučaj da se raspored političkih kadrova vrši ne samo na

nivou ministarskih mjesta u vladi i njihovih pomoćnika, već da ide mnogo dublje, do sekretara, vozača; do direktora škole, direktora muzeja, biblioteke,..... Zar politika nije sredstvo najbrže promocije ljudi i način najbržeg poboljšanja materijalnog standarda? Svaka promjena vlade izaziva traume u državnoj administraciji i paradržavnom sektoru i biznisu!

Moje upozorenje je da neostvarivanje (1), (2) i (3) nisu uzrokovani političkom nestabilnošću već su posledica demokratskog deficita u društvu! U nas kao da se politička stabilnost poistovjećuje sa garancijom da će postojeća politička struktura biti na vlasti u dužem periodu! Još se ne shvata da politička stabilnost postoji i tamo gdje se vrši smjena vladajućih političkih garnitura! Ali tamo postoji stabilan institucionalni okvir i profesionalna državna birokratija. Otuda i moje zalaganje da ne eksternalizujemo naše probleme kroz uopštenu tvrdnju o postojanju političke nestabilnosti («što mogu, to je viša sila»), zamijenimo shvatanjem da je nedostatak demokratije i demokratskih inicijativa (odnosno vladavina politike nad ekonomijom političara nad građanima) ključni problem našeg društva. Ako smo svjesni toga, onda se problem svodi na naše angažovanje! Tako dolazimo do neprijatnog zaključka: promjene su uvijek najteže kad zavise od nas samih, od svakog od nas pojedinačno! Kad dođemo do toga da svako od nas treba nešto da konkretno uradi da bi se reforma desila!

### **3. Interesne grupe i reforma**

Ko podržava reforme? Koji društveni slojevi? Odnosno, ko su promotori reformi? Anketa pokazuje da veći materijalni status po pravilu znači i veću podršku reformama. Kako opada materijalni status domaćinstava tako raste i otpor prema reformama. Obzirom da je socijalni status najmanje 50% domaćinstava loš, to je i teren za sprovođenje reformi vrlo težak.

Ovakav odnos između materijalnog statusa domaćinstava i podrške reformi je manje-više prisutan u svim zemljama u tranziciji. Međutim, u nas on ima i neke specifičnosti, koje ga čine još značajnijim za budućnost tranzicije i reformi.

Zapravo, jedna od karakterističnih osobina ljudi iz ovih krajeva je zavist, »strah od tuđeg dobra«. To proizvodi animozitet prema onima koji materijalno bolje stoje! A to posebno prema onima koji su se preko noći obogatili, što jeste dio naše desetogodišnje stvarnosti. Ko da bude vjesnik i promoter reformi? Ali ni opšta atmosfera u kojoj svako uspješan se tretira kao nepošten (lopov) a neuspješan pošten, neće pogodovati angažovanju domaćeg investicionog kapitala.

Kako stvoriti uslove da se preduzetnički duh (koji proizvodi poboljšanje materijalnog položaja) najvećim dijelom oslanja ka stvaranju novih vrijednosti, stvaranju kapitala, investicijama, stvaranju novih radnih mjesta? Ako se ovo obezbijedi tada »lobi ekonomskog rasta« ima progresivnu ulogu. No, ukoliko se taj duh »lobija ekonomskog rasta« usredsrijedi na preraspodjelu postojećeg kapitala, utaji poreza, bezdušnoj eksploataciji zaposlenih, tada se on preobraća u različite oblike kapitalističkog populizma a progresivni lobi – u destruktivni.

Zadatak politike je da s jedne strane omogući progresivnu ulogu preduzetničkog duha, a s druge strane da kontroliše i onemogući konzervativnu birokratiju i njene populističke tendencije (lična korsit u ime brige za opštim ciljevima). Na taj način upravljanje reformama se kreće između Scile populizma i Haribde ekspanzionizma, gdje se populizam fokusira na značaj raspodjele profita i na potrošnju, ne vodeći računa pri tome o rastu proizvodnje; dok ekspanzionizam – fokus je na povećanju kapitala i rastu ekonomije, ali uz ignorisanje socijalne podnošljivosti takvog pristupa.

Zaista kao ograničenje vidim u mentalnom prelazu sa filozofije jednakosti u siromaštvu na nejednakost u bogatstvu.

#### **4. Preduzetništvo i reforme**

Mali broj ispitanika budućnost vidi u privatnom biznisu! To vodi konstataciji da preduzetnički duh nije razvijen u većoj mjeri. Ovo je, ukoliko je tačno, jedan od, za budućnost reformi, najrizičniji nalaz!

Po mom mišljenju reforma upravo ima za cilj da otkrije, podstakne i zaštiti preduzetnike! Preduzetnici su ljudi novih ideja, novog biznisa! Ljudi koji nose energiju stvaranja! Njihova energija je šansa za stotine i hiljade drugih ljudi koji nemaju taj preduzetnički dar! Uostalom, i naša civilizacija je nastala na plećima najuspješnijih i preduzimljivih ljudi! (D. Boroskin, 2001, str.16)

Ako je našim ljudima privatni biznis (sinonim za preduzetništvo) nije njihova budućnost, već je to opet država i državna preduzeća, onda smo mi daleko od cilja: ekonomski preobražaj društva!

Da li je ovo indirektno indikator straha od liberalizma, od slobode, od globalizacije? Da li je ovo indikator dominacije kolektivizma i kolektivističkog duha? Da li je ovo indikator inercije shvatanja da se sistem treba urediti prema zahtjevima i željama neuspješnih i nesposobnih, umjesto sposobnih i uspješnih?

U ovom osvrtu ne želim da se bavim mogućim odgovorima i njihovom argumentacijom! Ova pitanja su samo signali za razmišljanje a sa moje strane

upozorenje da je traženje rešenja za razmah preduzetništva i njegovog ukorjenjivanja u mentalni sklop ljudi strateška tačka reformi!

## 5. Geografski položaj, kulturni faktori i reforme

Svi stavovi pokazuju da je stva prema reformi na sjeveru Srbije – Vojvodina, mnogo povoljniji nego u ostalim djelovima. Ovaj nalaz kod mene samo potvrđuje značaj geografskog odnosno kulturnog faktora za tranziciju. Kultura je skup vrijednosti, neformalnih pravila, tradicije, genske predodređenosti. U savremenom svijetu kultura postaje presudna za razvoj. Tako Isak Adičes kaže da za »savremeni razvoj nisu toliko bitni novac, tehnologija i znanje, koliko kultura«. Ne prima se biljka na svakoj zemlji! Ne mogu se očekivati isti efekti od istih mjera na dva kulturno različita područja.

Balkan je, nažalost, sinonim za zaostalost. »Balkan je zaostalost, primitivnost, prljavost, orijentalna dvoiličnost i lenjost, nesolidnost u svemu, nepouzdanost. To je predvorje Orijenta, masnih i teških jela i začina, javašluka i prostakluka«. (Lakićević, 2002, str. 15). Možda su ove konstatacije i suviše oštre, možda i zvuče oštrije van konteksta iz koga sam ih istrkao! No, u svakom slučaju, to pokazuje i skorašnja istorija, na ovom prostoru je još jak nacionalni (zli) duh autokratije i kolektivnog egoizma: ljudi su više opsjednuti prošlošću nego budućnošću; mitovima nego činjenicama i raciom! Da li je činjenica da je ovaj prostor izbjegao »etapu evropskog preobražaja, humanizma i renesanse, koja je počela u 15 vijeku, i koji je pet vjekova bio pod »kulturnim obrascem« neevropske civilizacije važna i za tranziciju na ovom području?

Kao što navodi D. Lakićević, fenomen nacionalne kulture na Balkanu karakterišu dva na izgled teško usklađena ponašanja: moralna mimikrija i ratoborna patrijarhalnost. S jedne strane to je žilava borba za očuvanje nacionalne supstance u odnosu na spoljašnje okruženje, odnosno druge nacionalne grupe koje se prepoznaju kao opasnost za vlastitu slobodu. S druge strane to je slijepa autoritarnost u okviru vlastite zajednice, bezrezervno potčinjavanje vođi, duh pokornosti i strah da se ne odstupi od kolektivnih predstava. Cvijić ukazuje na taj ratnički temperament dinarskih ljudi.<sup>1</sup> Ljudi sa ovog prostora su spremni da pokažu izuzetnu hrabrost i žrtvovanje kada je u pitanju borba za nacionalnu čast, teritoriju, kolektivne predstave (»hrabrost u gomili«) a da u isto vrijeme budu potpuno neemancipovani unutar sebe, da se ne usuđuje da se suprostavi diktaturi, osionosti, neodgovornosti koja vlada unutar zajednice kojoj pripada (»nemanje građanske kuraži«).

---

<sup>1</sup> »U određenim momentima ovi ljudi pokazuju neograničeni duh požrtvovanja i samoodricanje: u toku istorije dinarski ljudi su se žrtvovali do iscrpljenja cjelokupnog naroda. Narodne mase su se mirile s tim da podnose neiskazane teškoće i patnje radi državnog i nacionalnog ideala« (Cvijić, str. 18)



Ja sebi na ovaj način pokušavam da objasnim taj fenomen da naš čovjek može biti istovremeno slobodan i neslobodan, i da mu to ne izgleda protivurječno! Duh slobode u odnosu na spoljnog neprijatelja podrazumijeva uniformisano ponašanje i poslušnost unutar vlastite grupe.<sup>2</sup> Autoritet vođe ima dominantnu ulogu zaštitnika kod većine stanovništva, što mišljenje o postojanju univerzalnog morala ovdje raspršuje kao mjehur od sapunice. To su, razumije se, loše pretpostavke za uspostavljanje modernog društva u kome treba da vladaju apstraktno moralna načela koja se univerzalno (neadresirano) primjenjuju. To je istovremeno i prepreka duhu paradigme otvorenosti i globalizacije, koja upravo počiva na nekim univerzalnim institucijama, pravilima i moralnim načelima.

Ovu dimenziju sam istakao iz razloga što se reforme, odnosno tranziciju shvatam kao univerzalni skup mjera, koji u svim sredinama, bez obzira na njihove različite kulturne paradigme, treba da daje iste rezultate. To je taj mehanički, da ne kažem birokratski pristup reformama! To je pokušaj, kako kaže Štiglec, da se ruža posadi na kamenu!

Iz ovog izvlačim za mene važno pitanje: kako razviti kulturu kapitalizma, koja jeste osnova društva kojem težimo, svjesno ili nesvjesno!

## **6. Da li smo spremni da prihvatimo kulturu kapitalizma?**

Ovo pitanje je i poruka ovog mog osvrta! Ono, u šta sam siguran jeste da ono izaziva odbojnost i neslaganje. Zašto je toliko važna kultura? Više ne postoji kapitalizam, to je zastarjela terminologija! Ovo je doba informatičkog društva i inovacija i ova poruka je sa tog sapekta sporna!

Ova pitanja sam naveo, ne da na njih u ovom slučaju odgovorim, već da onima koji će ih postaviti ukažem da su mi poznata, da o njim vodim računa. Višegodišnje teorijsko i praktično bavljenje pojedinim aspektima reformi me je sve više vodilo u iskušenja, istraživanja i dubine problema, a manje u visinu impresivnih rezultata. Da li je moguće riješiti problem (imati rezultat), ukoliko ne znate prirodu problema? Zaista, mi tražimo brz rezultat (rješenje problema), a da ne razumijemo u čemu je problem. Da ne razumijemo njegovu prirodnu supstancu, esenciju!

---

<sup>2</sup> Recidivi patrijarhalnog ponašanja pokazuju i sociološka istraživanja: stepen autoritarnosti stanovništva u bivšoj Jugoslaviji je izuzetno visok i kreće se od 40% stanovništva na zapadu do 80% stanovništva na istoku i jugu zemlje: Prema Z.Golubović: Društveni karakter i društvene promjene u svijetlu nacionalnih sukoba, Beograd, 1995.

U traženju odgovora na postavljeno pitanje-poruku, smatram posebno važnim:

1. Promjenu ekonomske tranzicijske paradigme umjesto konstruktivističkog prilaza, odnosno "socijalističke transformacije socijalizma" koja je u osnovi i modela šok terapije i gradualističkog modela, fokusirati se na prilaz koji uvažava institucije, pravila, zakone, tradiciju, kulturu.
2. Promjenu političe tranzicijske paradigme: umjesto shvatanja da je dovoljno za dekoraciju ukinuti stari jednopartijski sistem i uvesti višepartijski sistem i parlamentarne izbore, potrebno je više uvažiti socio-ekonomske, kulturne i tradicionalne specifičnosti zemalja.
3. Dosadašnje sprovođenje reformi u blizu tridesetak zemalja u tranziciji može da da, makar indikativan odgovor na pitanje: Zašto su neke zemlje uspjele više, a neke manje u tranziciji (Vidi V. Vukotić, S. Pejović 2002). Pokazuje da su za uspjeh tranzicije tri oblasti posebno važne (u duhu ekonomske paradigme tranzicije)

1. **Nastanak novih privatnih firmi.** Noiv preduzetnici, nove preduzetničke ideje i nova privatna preduzeća su prirodni nosioci logike kapitalizma: logika individualnog preduzetničkog rizika i slobode preduzetništva (ovo protivurječi nalazu istraživanja po kome većina ispitanika ne vidi budućnost u privatnom biznisu)
2. **Sloboda razmjene i vladavina zakona.** Pokazuje se da je tranzicija uspješnija u zemljama u kojima je veća sloboda razmjene i vladavina zakona. (ovo je djelimično u koliziji sa mišljenjem ispitanika da je politička nestabilnost uzrok svih nedaća).
3. **Model privatizacije.** Da li model privatizacije stvara osnove za formiranje srednje klase u društvu? Da li je tvrdnja da MVP najbrže stvara ovaj sloj najbliža stvarnosti? Da li insistiranje na modelu prodaje znači odliv novca iz privatnog u državni sektor i jačanje državnog menadžmenta i miješanje u ekonomiju? Da li je insajderska privatizacija sklona velikim korupcijama? Ne postoje jednoznačni odgovori na ova pitanja: analiza pokazuje da su najveći uspjeh u tranziciji postigle zemlje koje su koristile »portfolio metode privatizacije«! (da li ovaj prilaz u koliziji sa dominantnim shvatanjem da je model prodaje jedini put u prosperitet ekonomije?)

4. **Zemlje koje su svojom kulturom, tradicijom, neformalnim pravilima i regulacijom bile bliže kapitalističkoj logici (Poljska, Češka, Estonija, Slovenija,...)** su imale uspješniju tranziciju od zemalja koje su imale drugačiju kulturnu paradigmu (Rusija, Rumunija, Bugarska, Kazahstan,...). (Ovaj nalaz nas opominje u odnosu na naše kulturno nasleđe).

Ovim osvrtom sam pokušao da svima nama problematizujem činjenicu da oko 2/3 ispitanika u reformi vidi budućnost, dok je svega 1/4 prihvatila praktične rezultate reformi! Odgovor je, po mom mišljenju, mnogo teže dati, nego što to čine sveznajući analitičari, koji, na žalost, dominantno oblikuju naše javno mnjenje i na taj način doprinose stvaranju kolektivne iluzije lakih rešenja.

Izvori:

1. Fridrich Erbert (2002): Socijalna karta Srbije, Istraživački projekat
2. Колодко Ежгон (2000): От шока к терапии - Журнал Эксперт....., Moskva (prevod s poljskog)
3. Vukotić V., Pejović S. (2001): Institucije i tranzicija: što dalje? – IDN, Beograd
4. Daniel Boroskin (2001): Svijet otkrića - Geopolitika, Beograd
5. Mladen Lazić (redaktor) - (2000): Pačji hod – Srbija u transformacionim procesima - Filip Višnjić, Beograd
6. Vasiliev Sergej (1999): Ten yaers of Russian Economic Reform - CRCE, London
7. World Bank: Transition (više brojeva)
8. Z. Golubović (1995), Društveni karakter i društveni procesi u svijetu nacionalnalnih sukoba – Beograd
9. Dragan Lakićević (2002): Arhipelag Balkan, Beograd